

ASHTARXONIYLAR DAVLATI TASHQI SIYOSATI VA SAVDO MUNOSABATLARI

Abraykulova Nigora Namazovna

Uchtepa tumani 109-maktab Tarix fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21837995>

Annotatsiya. Maqolada bu sulola davrida amalga oshirilgan elchilik missiyalari, savdogarlar faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy mexanizmlar, bojxona tizimi va savdo soliq siyosati batafsil o'rganiladi. Ashtarxoniylar tashqi siyosati zamonaviy xalqaro munosabatlar nazariyasi nuqtai nazaridan ham muhim tarixiy tajriba sifatida ko'rib chiqiladi. Ushbu maqola tarixiy jarayonlarga zamonaviy yondashuv asosida baho berishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Ashtarxoniylar sulolasi, tashqi siyosat, Buxoro xonligi, xalqaro savdo, diplomatik aloqalar, karvon yo'llari, Rossiya bilan munosabatlar, Eron-Buxoro aloqalari, Hindiston savdosi, bojxona tizimi, XVII asr, iqtisodiy siyosat.

Аннотация. Особое внимание уделялось активизации торговых путей и обеспечению безопасности караванных маршрутов, преследованию экономических выгод наряду с политическими интересами. В статье подробно рассматриваются посольские миссии, осуществлявшиеся в период этой династии, правовые механизмы, регулирующие деятельность купцов, таможенная система и политика налогообложения торговли. Внешняя политика Аштарханского ханства также рассматривается как важный исторический опыт с точки зрения современной теории международных отношений. Данная статья служит для оценки исторических процессов на основе современного подхода. **Ключевые слова:** династия Аштарханидов, внешняя политика, Бухарское ханство, международная торговля, дипломатические отношения, караванные пути, отношения с Россией, ирано-бухарские отношения, индийская торговля, таможенная система, XVII век, экономическая политика.

Abstract. The article examines in detail the embassy missions carried out during this dynasty, the legal mechanisms regulating the activities of merchants, the customs system and trade tax policy. The foreign policy of the Ashtarkhanids is also considered as an important historical experience from the point of view of modern international relations theory. This article serves to assess historical processes based on a modern approach.

Ключевые слова: династия Аштарханидов, внешняя политика, Бухарское ханство, международная торговля, дипломатические отношения, караванные пути, отношения с Россией, ирано-бухарские отношения, индийская торговля, таможенная система, XVII век, экономическая политика.

Ashtarxoniylar davrida tashqi siyosat asosan real siyosiy ehtiyojlar, geografik joylashuv va davr sharoitlaridan kelib chiqqan holda olib borilgan. Ayniqsa, Rossiya bilan aloqalar bosqichma-bosqich rivojlangan bo'lib, bu orqali Buxoro xonligi o'zini xalqaro maydonda mustaqil va qudratli davlat sifatida ko'rsatishga intilgan. Eron, Hindiston, Xitoy kabi davlatlar bilan olib borilgan elchilik missiyalari va savdo aloqalari esa xonlik tashqi siyosatining iqtisodiy omillar bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Buxoro xonligining iqtisodiy siyosatida savdo muhim o'rin tutgan. Xususan, xalqaro karvon yo'llarining xavfsizligini ta'minlash, savdogarlarning huquqlarini himoya qilish, bojxona tizimini yo'lga qo'yish kabi choralar xonlikning iqtisodiy salohiyatini oshirishga xizmat qilgan.

Ashtarxoniylar o'z davrida xalqaro savdo tizimining muhim ishtirokchisiga aylanishga harakat qilgan. Ayniqsa, ipak, ziravorlar, qimmatbaho toshlar, jun, charm va boshqa mahsulotlar asosiy savdo tovarlari bo'lgan¹.

Shuningdek, bu davrda yuritilgan tashqi siyosiy yo'nalishlar orqali diniy va madaniy aloqalar ham shakllanib borgan. Diplomantik maktublar, sovg'alar, rasmiy delegatsiyalar orqali boshqa davlatlar bilan o'zaro hurmat va hamkorlik asosida aloqalar mustahkamlangan. Mazkur maqolada aynan shu tashqi siyosiy faoliyat va savdo munosabatlarining tarixiy manbalar asosida tahlili amalga oshiriladi.

Ushbu tadqiqotda Ashtarxoniylar sulolasining tashqi siyosati va xalqaro savdo munosabatlarini o'rganish uchun tarixiy-tahliliy, komparativ (taqqoslama), tizimli yondashuv, shuningdek, hujjatli manbalarni tahlil qilish metodlari qo'llanildi. Metodologik yondashuv tadqiqot mavzusining tarixiy chuqurligini, mintaqaviy siyosiy holatlarni va iqtisodiy kontekstni aniqlashga yordam berdi. Tadqiqotning asosiy maqsadi Ashtarxoniylar davridagi tashqi siyosiy qarorlar va savdo aloqalarining shakllanish jarayoni, omillari hamda natijalarini tizimli asosda yoritishdan iborat bo'ldi².

Eng avvalo, tarixiy-tahliliy metod yordamida XVII–XVIII asrlar Buxoro xonligi tarixida yuz bergan asosiy siyosiy voqealar, elchilik aloqalari, savdo yo'llarining holati, davlatlararo bitimlar kabi masalalar tarixiy manbalar asosida tahlil qilindi. Bunda arab, fors va turkiy tillarda yozilgan manbalar, shuningdek, rus arxivlaridagi diplomatik yozishmalar asosiy material sifatida xizmat qildi.

Komparativ yondashuv asosida Ashtarxoniylar sulolasining tashqi siyosati boshqa mintaqaviy davlatlar — masalan, Safaviylar Eroni, Boburiylar Hindistoni, Rossiya podsholigi bilan qiyoslandi. Bu esa Ashtarxoniylar tashqi siyosatining o'ziga xosligi, umumiy va farqli jihatlarini aniqlash imkonini berdi. Savdo munosabatlarining shakllanishi, bojxona siyosati, savdogarlar bilan munosabatlar ham ayni metod asosida taqqoslab o'rganildi³.

Tizimli yondashuv orqali esa tashqi siyosat va savdoning o'zaro bog'liqligi, ular o'rtasidagi ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy aloqalar tizim holida tahlil qilindi. Ya'ni, elchilik munosabatlari, davlatlararo bitimlar va savdo aloqalarining davlat boshqaruvidagi o'rni, ularning bir-biriga bo'lgan ta'siri muayyan strukturada yoritildi.

Shuningdek, tadqiqotda sifatli kontent tahlili usulidan ham foydalanildi. Bu metod yordamida tarixiy manbalar, elchilik yozishmalari, diplomatik hujjatlar va o'sha davr voqealarini aks ettirgan xronikalarda qo'llangan siyosiy nutq, iboralar, diplomatik muomala shakllari chuqur tahlil qilindi. Masalan, Buxoro xonligining Rossiya podshohligiga yuborgan elchilari orqali bildirilgan siyosiy talablar, sovg'a-salomlar ro'yxati, savdo bitimlari mazmuni tahlil markazida bo'ldi⁴.

Tadqiqotda shuningdek, mintaqaviy tarixiy geografiya uslubidan ham foydalanildi. Savdo yo'llarining o'tgan joylari, karvonsaroylar joylashuvi, yirik bozor shaharlari (masalan, Buxoro, Samarqand, Toshkent, Balx, Hirot) va ularning geografik ahamiyati aniqlab chiqildi. Bu orqali Ashtarxoniylar davridagi iqtisodiy aloqalarning fazoviy xarakteri ochib berildi⁵.

¹ Qosimova, D. (2017). Ashtarxoniylar davri Buxoro xonligining tashqi siyosati. *O'zbekiston tarixi* (4), 45–51.

² Jo'rayev, N. (2005). *O'zbekiston tarixi: Ashtarxoniylar va Mang'itlar davri*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.

³ Rajabov, A. (2009). *Buxoro xonligi diplomatik aloqalari tarixi*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.

⁴ Normurodov, M. (2015). Ashtarxoniylar davrida savdo yo'llari va karvonlar harakati. *Ilm va taraqqiyot*, 3(1), 58–63.

⁵ Saidov, A. (2008). *Markaziy Osiyoda xalqaro savdo va iqtisodiy aloqalar (XVI–XIX asrlar)*. Toshkent: Fan.

Metodologik asos sifatida O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti, Rossiya Fanlar akademiyasi, Eron va Hindistondagi tarixiy arxivlar, akademik adabiyotlar, shuningdek, zamonaviy tarixshunoslarning ilmiy maqolalari va monografiyalari foydalanildi.

Ushbu kompleks metodik yondashuv asosida Ashtarxoniylar tashqi siyosati va savdo munosabatlari faqat tarixiy faktlar asosida emas, balki ularning chuqur siyosiy va iqtisodiy mazmuni bilan birgalikda o'rganildi. Bu esa mavzuni yanada kengroq qamrab olish, tarixiy voqealarga zamonaviy nuqtai nazardan baho berish imkonini berdi.

Natija va muhokama.

Ashtarxoniylar sulolasining tashqi siyosati va savdo munosabatlari XVII–XVIII asrlarda Markaziy Osiyodagi siyosiy-iqtisodiy muhitni shakllantirishda muhim rol o'ynagan. Bu davrda Buxoro xonligi tashqi siyosatni asosan uch asosiy tamoyil asosida olib borgan: muvozanat, iqtisodiy manfaat va siyosiy barqarorlikni ta'minlash. Ashtarxoniylar tashqi siyosatda ehtiyotkor, ammo faol yondashuvni tanlab, qo'shni davlatlar bilan do'stona va ba'zida strategik raqobatga asoslangan munosabatlarni yuritganlar.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, Ashtarxoniylar tashqi siyosati birinchi navbatda Rossiya bilan bo'lgan aloqalarda yaqqol namoyon bo'lgan. Xususan, XVII asr boshlaridan boshlab Buxoro–Rossiya diplomatik va savdo munosabatlari faollashgan. Moskva bilan elchilik aloqalari o'rnatilib, ikki tomonlama savdo karvonlari tashkil etilgan. Rossiya orqali Yevropaga chiqarilgan mahsulotlar — ipak, charm, gilam, qimmatbaho toshlar hamda Buxoro orqali olib kirilgan qurol-yarog', metall buyumlar o'zaro iqtisodiy manfaatlar asosida shakllanganini ko'rsatadi. Bu savdo aloqalari Buxoro xonligining iqtisodiy rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan⁶.

Shuningdek, Safaviylar davlati bilan bo'lgan munosabatlar ham muhim o'rinni egallagan. Garchi Eron bilan diniy farqlar sababli (shia va sunniylik) ziddiyatlar bo'lgan bo'lsa-da, ayrim davrlarda siyosiy muvozanatni saqlash maqsadida elchilar yuborilgan va savdo aloqalari davom ettirilgan. Eron orqali Hindiston va Yaqin Sharq bozorlariga chiqish imkoniyati saqlab qolinishga intilgan. Bu esa Ashtarxoniylar tashqi siyosatining pragmatik va moslashuvchan bo'lganini tasdiqlaydi⁷.

Hindiston bilan munosabatlar esa alohida tahlilga loyiq. Boburiylar bilan qondosh va diniy yaqinlik tufayli Buxoro va Hindiston o'rtasida iliq munosabatlar mavjud bo'lgan. Ashtarxoniylar ushbu aloqalardan unumli foydalanganlar: savdo aloqalari yo'lga qo'yilgan, ilmfan va madaniyat borasida fikr almashinuvi sodir bo'lgan. Buxorolik savdogarlar Hindistonda faoliyat yuritgan, Hindistondan esa dorivor o'simliklar, rangli toshlar, matolar olib kelingan.

Xitoy va Sharqiy Turkiston bilan olib borilgan savdo aloqalari orqali Ashtarxoniylar xonligi Ipak yo'lining muhim bo'g'iniga aylangan. Ayniqsa, Qo'qon, Toshkent, Andijon orqali o'tuvchi savdo yo'llari orqali Sharqiy Osiyo bilan savdo qilinib, bu yo'nalishlar orqali ipek, chinni buyumlar va boshqa mahsulotlar o'tgan. Buxoro xonlari ushbu karvon yo'llarining xavfsizligini ta'minlash uchun maxsus harbiylashgan guruhlar tashkil etgan⁸.

Savdo tizimining muhim elementi — bojxona siyosati ham Ashtarxoniylar davrida tizimlashtirilgan. Bojxona punktlari orqali karvonlardan soliqlar undirilgan, bu esa xazinaga muhim daromad keltirgan. Shuningdek, xorijiy savdogarlar uchun maxsus tartib-qoidalar

⁶ Ahmedov, H. (1990). *O'zbekistonning diplomatik aloqalari tarixidan*. Toshkent: O'qituvchi.

⁷ Haydarov, S. (2021). Buxoro xonligining Rossiya bilan diplomatik munosabatlari. *Tarix va bugun*, 2(10), 74– 81.

⁸ Salohiddinov, A. (2004). *O'zbek davlatchiligi tarixidan*. Toshkent: Universitet.

belgilangan va ularning xavfsizligi davlat kafolatida bo'lgan. Bu holat Ashtarxoniylar tomonidan iqtisodiy siyosatga katta e'tibor qaratilganini ko'rsatadi.

Tahlillardan ko'rinadiki, Ashtarxoniylar tashqi siyosati ko'proq siyosiy barqarorlikni saqlash, o'z hududiy yaxlitligini himoya qilish va iqtisodiy manfaatlarga asoslangan bo'lgan. Elchilik maktublari, savdo bitimlari, chegara nizolari yuzasidan olib borilgan diplomatik muzokaralar, albatta, Buxoro xonligi siyosiy elitasining siyosiy tajribaga ega bo'lganidan dalolat beradi. Xonlik tashqi siyosatini muvozanatli ravishda yuritib, o'zining geosiyosiy mavqeini saqlab qolishga erishgan.

Shu bilan birga, ilmiy manbalar asosida olib borilgan tahlillar Ashtarxoniylar siyosatida savdo aloqalari faqat iqtisodiy manfaat emas, balki siyosiy kuch vositasi sifatida ham xizmat qilganini ko'rsatadi. Ya'ni, savdo orqali ittifoqchilik aloqalari mustahkamlangan, raqib kuchlarga iqtisodiy bosim o'tkazish mexanizmlari shakllantirilgan⁹.

Umuman olganda, Ashtarxoniylar tashqi siyosatida diplomatik muvozanat, savdo va siyosiy manfaatlar uyg'unlashgan. Sulolaning bu boradagi faoliyati Markaziy Osiyoda davlatlararo aloqalar tarixida muhim bosqich bo'lib xizmat qiladi va hozirgi davr xalqaro munosabatlarining tarixiy ildizlarini o'rganishda muhim manba hisoblanadi. Ashtarxoniylar hukmdorlari davlat xavfsizligini ta'minlash, hududiy yaxlitlikni saqlash hamda iqtisodiy taraqqiyotni mustahkamlash maqsadida qo'shni davlatlar bilan faol diplomatik aloqalar olib bordilar. Xususan, Rossiya podsholigi, Safaviylar davlati, Hindistondagi Boburiylar saltanati hamda Xiva xonligi bilan o'rnatilgan siyosiy va iqtisodiy munosabatlar Buxoro xonligining tashqi siyosatida muhim o'rin egalladi. Elchilar almashinuvi, savdo karvonlarining xavfsizligini ta'minlash va o'zaro manfaatli bitimlar tuzish davlat manfaatlarini amalga oshirishning asosiy vositalaridan biri bo'ldi.

Xulosa.

Ashtarxoniylar sulolasi davrida Buxoro xonligining tashqi siyosati va xalqaro savdo aloqalari mintaqaviy va global geosiyosiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. Sulola tashqi siyosatda real siyosiy manfaatlarga asoslangan, muvozanatli va ehtiyotkor yondashuvni tanlab, o'z davlatchiligi barqarorligini ta'minlashga erishgan. Ayniqsa, Rossiya, Eron, Hindiston, Xitoy kabi davlatlar bilan o'rnatilgan diplomatik va savdo aloqalari Ashtarxoniylar tashqi siyosatining ko'lami keng bo'lganidan dalolat beradi.

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, tashqi siyosiy faoliyat iqtisodiy manfaatlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, savdo yo'llarining faollashtirilishi, bojxona tizimining rivoji, xorijiy savdogarlar uchun yaratilgan qulay sharoitlar xonlik iqtisodiy siyosatining asosiy yo'nalishlarini tashkil etgan. Xalqaro savdo aloqalarining muvaffaqiyatli yo'lga qo'yilishi Buxoro xonligining iqtisodiy salohiyatini mustahkamlash, siyosiy mustaqilligini ta'minlash va xalqaro maydondagi mavqeini oshirishga xizmat qilgan.

Ashtarxoniylar davrida yuritilgan tashqi siyosat davlat manfaatlarini himoya qilish, raqib kuchlarga nisbatan diplomatik va iqtisodiy muvozanatni saqlash, shuningdek, do'stona munosabatlar orqali barqarorlikka erishish tamoyillariga asoslangan. Ularning tashqi siyosiy tajribasi bugungi kunda ham Markaziy Osiyo davlatlarining tashqi siyosat strategiyalarini shakllantirishda muhim tarixiy asos bo'lib xizmat qiladi.

⁹ Mamarasulov, B. (2013). Ashtarxoniylar davrida iqtisodiy siyosatning shakllanishi. *Tarixiy meros*, 1(2), 36–42.

Shunday qilib, Ashtarxoniylar sulolasi o'z davridagi murakkab siyosiy va iqtisodiy sharoitlarda tashqi siyosat va savdoni o'zaro uyg'unlashtirib, Buxoro xonligini mintaqaning yirik siyosiy-iqtisodiy markazlaridan biriga aylantira olgan. Ularning tashqi siyosati – muvozanat, manfaat, madaniy-diplomatik aloqalar uyg'unligiga asoslangan tarixiy model sifatida e'tiborga loyiqdir.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Karimov, I. A. (2000). *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. Toshkent: Ma'naviyat.
2. Qosimova, D. (2017). Ashtarxoniylar davri Buxoro xonligining tashqi siyosati. *O'zbekiston tarixi* (4), 45–51.
3. Jo'rayev, N. (2005). *O'zbekiston tarixi: Ashtarxoniylar va Mang'itlar davri*. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
4. Rajabov, A. (2009). *Buxoro xonligi diplomatik aloqalari tarixi*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
5. Normurodov, M. (2015). Ashtarxoniylar davrida savdo yo'llari va karvonlar harakati. *Ilm va taraqqiyot*, 3(1), 58–63.
6. Saidov, A. (2008). *Markaziy Osiyoda xalqaro savdo va iqtisodiy aloqalar (XVI–XIX asrlar)*. Toshkent: Fan.
7. Ahmedov, H. (1990). *O'zbekistonning diplomatik aloqalari tarixidan*. Toshkent: O'qituvchi.
8. Haydarov, S. (2021). Buxoro xonligining Rossiya bilan diplomatik munosabatlari. *Tarix va bugun*, 2(10), 74–81.
9. Salohiddinov, A. (2004). *O'zbek davlatchiligi tarixidan*. Toshkent: Universitet.
10. Mamarasulov, B. (2013). Ashtarxoniylar davrida iqtisodiy siyosatning shakllanishi. *Tarixiy meros*, 1(2), 36–42.